

Investigating the Semantic Relationships of Numerical and Minor Dependencies in Bidel Dehlavi's Poetr

Khodabakhsh Asadollahi*
Wali Ali-Manesh**

Abstract

At the level of the form of the poems of Bidel Dehlavi, various elements of language have been misunderstood and led to de-familiarity. "Numerical affinities" are among the most important elements that make it difficult to get meaning. Numerical affinities are words that, in the context of the language of the conjunction, when exerted by a few semantic relationships, are derived from the normal and standard norms of the language.

In ordinary language, numerical affinities are words that denote by size, weight, number, area, type, gender, quantity, and form of a few, and are placed after the number in the locus of the language. Such as "two volumes of books". In poetic language, grammatical numerical affinities are just as normal, but in terms of the semantic associative system they act beyond the normal language, which is why they are known as special numerical affinities. Also, in poetic language, affiliates do not accurately state the size; for example, in the phrase "a mirror of the heart", the "mirror" like "bottle and kilo" cannot reflect on the amount and size of the heart. This ambiguity doubles when it is affiliated, and the few are both abstract, such as: "A hundred crazy madness"

.Numerical affinities are one of the highlighting and ambiguous factors in the language of Bidel Dehlavi's poetry that has led the language to persuade and make it difficult to get meaning. Numerical affinities, such as: One hundred doomsday songs, one hundred strokes of madness and ... are affiliations that have crystallized in Biddle's poems, with a high frequency and with different structures than in other periods. Considering the necessity of knotting the sadness in the language of Biddle's poetry, the present study, with the help of a scientific study of particular numerical affiliations, attempts to resolve some of the tongues to a degree and to explain the relationship between the dependent and the few in terms of meaning rather than the valve To enter the poet's mind and thought, and also to get the meaning of numerical affinities and meaning of poetry.

In this paper, the semantic relations of certain numerical and limited affinities in the language of Biddle's poetry have been explored and analyzed with respect to semantic normality. In semantic normality, the constituent elements of the sentence

* Associate Professor of Persian Language and Literature, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran

kh.asadollahi@gmail.com

** Ph. D. Student of Persian Language and Literature, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran

Received: 30/01+/2016

Accepted: 03/05/2017

in the associative axis, and at the level of meaning, diverge from the semantic constraints and rules governing the normative language, and the language becomes prominent. "The domain of meaning as the most flexible level of language is used more than literary highlighting more than other levels of language" (Safavi, 2011, 1: 55). The particular affinities in Biddle's poems are initially in four patterns: the number, the material and material dependence, the number, the material affiliation and the few abstract, the number, the abstract dependence, and the few material, and the number, abstract, and abstract dependence, Classified, then the types of semantic relations are expressed separately in each pattern.

The result of the research suggests that there is a variety of semantic relations in the fourteenth structure of the poetry of Bidel Dehwali in the axis of affinity between a number and a few. The semantic relationships in the structure of the "number, material affiliation, and material possessions" are: "the dish", such as: "One hundred grass of tulips and flowers"; "likeness", such as: "One hundred eyelashes"; "contradictions", such as: "One hundred storms of dust"; "necessity", such as: "One hundred caravans"; "tools", such as: "a swarm of swim"; "time", such as: "One hundred storms of sorrow," "kind", such as: "Thousand colors of sound "and "Creation" such as: "A breath of sting" .

In the structure of the "number, material affiliation, and abstract", there are these relationships: "dish", such as: "One hundred depressions of madness"; "metaphorical terms", such as: "a dignified enamel"; "likeness", like "half "Tools", such as "one stepping stone"; "time", such as: "One hundred salt on the liver"; "necessity", such as: "a world of belonging"; "type", such as: "One hundred colors of sorrow"; "Creation", such as: "Thousands of Chinese behavior" and "Descriptive", such as: "A hundred storm earthquakes".

The structure of the "number, abstract, and abstract", which has long-lasting and twisted relations, has these semantic relationships: "likeness", such as: "One hundred Armies of Resurrection"; "Contradictions"; "Required", such as: "One Khalid Halot"; " Tools", such as: " A footprint"; "Time", such as "100 Spring of Presence", "Creation", such as "100 Hot Shock, "Descriptive", such as: "One Deathly Armageddon"; and "Accompaniment" such as: "One Hundred Thorns."

In the structure of the "number, abstract dependence and a few material", there are the following relationships: "likeness", such as "Several repentance"; "necessity", such as: "a pounding spontaneous"; "time", such as: "a moment Bubble "and" Creation", such as: "One hundred Melancholy". Some affiliations have a rhetorical semantic relation with a few, that is, these relations are justified in terms of literature (rhetoric), not linguistics, such as the similarity and metaphorical relationship.

This research also indicates that Bidel Dehlavi did not use any affiliate with the few freely and arbitrarily. In numerical affiliations such as: "a desert of madness", "a mirror of astonishment" and "a prostration", and ... a deliberate poet and consciousness, to create more imagination and express a particular thought, dependents has chosen.

Keywords: Bidel Dehlavi, semantic normality, numerical affinities, semantic relations.

References

- Akmagin, Andrine and others .(1996). *Linguistics (Income on Language and Relations)*, Translated by Khosro Gholam Ali Zadeh, Kermanshah: Razi University.
- Arezoo, Abd-ol-Ghafoor .(2008). *At the house of the sun, A garlic in Bidel's Condition and works*, Tehran: Soureh Mehr.
- Bidele Dehlavi, Abd-ol-Qader .(1987). *Bidel's Condition*, 3 vols, Akbar Behdarvand and Parviz Abbasi Dakani (emend.), 1st ed., Tehran: Elham.
- Dad, Sima .(2004). *Dictionary of literary terms*, Tehran: Morvarid.
- Dekhoda, Ali Akbar .(1966). *Dictionary*, Tehran: University of Tehran.
- Fazilat, Mahmoud .(2006). *Semantics and Meanings in Language and Literature*, Kermanshah: Razi University.
- Fotouhi Roodmajani, Mahmoud .(2012). *Stylistics; Theories, Approaches and Methods*, Tehran: Sokhan.
- ~~.....~~ .(2007). *Rhetoric of Image*, Tehran: Sokhan.
- Habib, Asad-ol-lah .(2014). *eee llll ll tttt """""" ff yyyyyy*, By Seyyed Mehdi Tabatabaei, Tehran: Soureh Mehry
- Hassanpour Alashti, Hossein .(2005). *A New Way, Stylistics of the Indian Ghazal*, Tehran: Sokhan.
- Kardel Ilvari, Roghayeh .(2011). "Construction of Compounds of Some Numerical Affiliations in the Bidel Ghazalyyat", *Specialty Journal of Persian Poetry and Prose Stylistics*, Spring of the Fourth, No. 4, p. 301- 312.
- Khalili, Khalil-ol-lah .(2004). *Feyz Quds*, Tehran: Alhoda.
- Meshkat-oddini, Mahdi .(1995). *Persian grammar based on the theory of motivation*, Mashhad, Ferdowsi University of Mashhad.
- Neshat, Seyyed Mahmoud .(1980). *Number and amount in Persian language*, Tehran: University of Tehran.
- Safavi, Curosh .(2011). *From Linguistics to Literature*, volumes 1-2, Tehran: Sureh Mehr.
-(2014). *Introduction to Semantics*, Tehran: Sureh Mehr.
-(2012). *Introduction to Linguistics in Persian Literature Studies*, Tehran: Elmi.
- Sagarvanian, Seyyed Jalil .(1990). *Dictionary of Linguistic Terms*, Mashhad: Nama.
- Saljukhi, Salah-al-Din .(2001). *Bidel's critique*, Tehran: Erfan.
- Shafiei Kadkani, Mohammad Reza .(1987). *Poetry of Mirrors (A Study of Indian Style and Biddle Poetry)*, Tehran: Agah.
- Shamisa, Sirus .(1997). *Expression*, Tehran, Ferdowsi.

-
- Vafaei, Abbas-ali, Sayedeh Kowsar, Rahban .(2010). "A Study of the Several Influences of the Language Literary Writer in Bidel Dehlavi Poetry", *The Journal of Persian Language and Literature*, No. 43, p. 63- 102.
 - Zakeri, Ahmad .(2005). Indian Poetry and Style Scales, *Journal of the Faculty of Literature and Humanities*, 48, No. 197, p. 109- 126.

بررسی روابط معنایی وابسته‌های خاص عددی و معدود در اشعار بیدل دهلوی

خدابخش اسداللهی*، ولی علی‌منش**

چکیده

در سطح فرم اشعار بیدل دهلوی، عناصر متعددی زبان را نامألوف کرده و منجر به هنجارگریزی شده است. «وابسته‌های خاص عددی» از مهم‌ترین این عناصر است که دریافت معنی را نیز دشوار کرده است. وابسته‌های خاص عددی کلماتی هستند که در محور همنشینی زبان، هنگامی که با معدود رابطه معنایی برقرار می‌کنند، از هنجار عادی و متعارف زبان خارج می‌شوند. در زبان اشعار بیدل دهلوی، برجسته‌ترین و نامدارترین شاعر سبک هندی، وابسته‌های خاص عددی با بسامد بالا و به صورت گسترده تبلور یافته است. در این مقاله، روابط معنایی وابسته‌های خاص عددی و معدود در زبان اشعار بیدل با توجه به «هنجارگریزی معنایی» بررسی و تبیین شده است. وابسته‌های خاص ابتدا در چهار الگوی «عدد، وابسته مادی و معدود مادی»، «عدد، وابسته مادی و معدود انتزاعی»، «عدد، وابسته انتزاعی و معدود مادی» و «عدد، وابسته انتزاعی و معدود مادی» و «عدد، وابسته انتزاعی و معدود انتزاعی»، طبقه‌بندی شده، سپس انواع روابط معنایی در هر الگو به طور مجزا بیان شده است. نتیجه پژوهش بیانگر این است که میان وابسته‌های خاص و معدود انواع روابط معنایی ظرف، تشبیه، تضاد، زمان و ... وجود دارد وابسته‌های عددی، برای بیان اندیشه‌ای خاص و ایجاد تخیل بیشتر، برخلاف هنجار معمول در محور همنشینی زبان به کار رفته‌اند.

کلیدواژه‌ها: بیدل دهلوی، هنجارگریزی معنایی، وابسته‌های خاص عددی، روابط معنایی

۱- مقدمه

سبک «عبارت است از خروج از زبان عادی و خودکار؛ یا به تعبیری آشنایی‌زدایی و ناآشناسازی زبان» (فتوحی رودمعجنی، ۱۳۹۱: ۳۹). مصداق بارز این تعریف، شعر سبک هندی است. این سبک دارای مشخصه‌های سبکی منحصر به فرد است که سبب تمایز آن با سایر سبک‌ها و ادوار شعر فارسی شده است. در سطح فرم و زبان شعر سبک هندی عناصر متعددی وجود دارد که سبب غموض زبان و خروج آن از هنجار متعارف شده است. یکی از این عناصر، «وابسته‌های خاص عددی» است که کمابیش در اشعار تمام شاعران سبک هندی نمود پیدا کرده است. وابسته‌های خاص عددی کلماتی هستند که هنگام همنشینی با معدود، در ساختار «عدد + وابسته + معدود»، از نظر معنایی از هنجار عادی زبان خارج شده و آشنایی‌زدایی و هنجارگریزی

kh.asadollahi@gmail.com

* دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران (مسئول مکاتبات)

alimanesh.871@gmail.com

** دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۲/۱۳

تاریخ وصول: ۱۳۹۴/۱۱/۱۰

پدید آورده‌اند. بیدل دهلوی، بدون تردید از بزرگ‌ترین شاعران سبک هندی است که توانسته است با مهارت تمام وابسته‌های خاص عددی را در ساختار متنوع‌تر و برای بیان مقاصد گوناگون، به استخدام شعر خود درآورد؛ به همین سبب است که زبان اشعار بیدل همواره با غموض و پیچیدگی همراه است. سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که «در زبان اشعار بیدل دهلوی، میان وابسته‌های خاص عددی و معدود چه نوع روابط معنایی وجود دارد؟» و «برای چه اهدافی به کار می‌روند؟» روش پژوهش بدین‌گونه است که وابسته‌های خاص عددی در اشعار بیدل در الگوهای مختلف طبقه‌بندی شده و با توجه به هنجارگریزی معنایی، انواع روابط معنایی در ساختارهای چهارگانه «عدد، وابسته مادی و معدود مادی»، «عدد، وابسته مادی و معدود انتزاعی»، «عدد، وابسته انتزاعی و معدود مادی» و «عدد، وابسته انتزاعی و معدود انتزاعی» بیان شده است.

وقتی که رابطه معنایی بین وابسته و معدود تبیین می‌شود، شاید اقتضای درک بهتر بیت ایجاب کند که ارتباط وابسته‌ها با تمام بیت ذکر شود؛ ولی به دلیل اینکه هدف اصلی مقاله فقط بیان ارتباط معنایی بین وابسته و معدود است و هم این امر در وسع یک مقاله نمی‌گنجد و به مجال دیگری نیاز دارد، از بیان معنی بیت اجتناب شده است. فقط در بعضی مواقع که ذکر ارتباط بین وابسته و معدود با کل بیت ضروری بود، این ارتباط بیان شده است.

ضرورت و اهمیت پژوهش

در شعر سبک هندی، زبان اشعار بیدل به داشتن تعقید مشهور است. وجود انواع مؤلفه‌های زبانی پیچیده در اشعار بیدل، معنی اشعار او را با دیربایی و دشواری مواجه ساخته است. با توجه به ضرورت گره‌گشایی غموض موجود در زبان اشعار بیدل، پژوهش حاضر با بررسی علمی یکی از عوامل تعقید زبان، یعنی وابسته‌های خاص عددی، سعی دارد غموض زبان را تا حدی رفع کرده و روابط بین وابسته و معدود را از نظر معنی تبیین کند تا دریچه‌ای برای ورود به ذهن و اندیشه شاعر باز کند و نیز دریافت معنی وابسته‌های عددی و معنی اشعار را میسر سازد.

۱-۱- بیان مسئله

۱-۱-۱- وابسته‌های خاص عددی

در زبان عادی، وابسته‌های عددی کلماتی هستند که به اندازه، وزن، تعداد، مساحت، نوع، جنس، مقدار و شکل معدود دلالت می‌کنند و در محور همنشینی زبان، بعد از عدد قرار می‌گیرند؛ مانند «دو جلد کتاب». در کتاب‌های دستوری، از وابسته‌های عددی با عناوینی مانند «ممیز، روشنگر، معدودهای کلی، تمییز، وابسته، عبارات کمیّت‌نما، کلمات میانجی و ...» یاد شده است. از نظر دستوری، در عبارت «دو جلد کتاب»، کلمه «جلد» وابسته کلمه «دو» (عدد) است و کلمات «دو» و «جلد» یکجا وابسته کلمه «کتاب» (معدود) هستند. این سه جزء در مجموع یک گروه اسمی تشکیل می‌دهند که معدود هسته آن است.

در زبان شعر، وابسته‌های عددی از نظر دستوری، درست مانند زبان عادی هستند، ولی از نظر نظام همنشینی معنایی فراتر از زبان عادی عمل می‌کنند، به همین سبب است که به وابسته‌های خاص عددی معروف‌اند. وابسته‌های خاص عددی، یکی از عوامل برجسته‌ساز و ابهام‌زا در زبان شعر سبک هندی است که زبان را به سمت تعقید سوق داده و دریافت معنی را دشوار کرده است. وابسته‌های عددی، مانند صد قیامت آهنگ، صد جنون تپش و ... وابسته‌هایی هستند که در شعر شاعران سبک هندی، با بسامد بالا و با ساختارهای گوناگون نسبت به ادوار دیگر، تبلور یافته‌اند. «در زبان فارسی مثل هر زبان دیگری برای بیان معدودها غالباً صورت‌های شناخته‌شده و کلیشه‌واری هست که کمتر تغییر می‌یابد؛ مثلاً می‌گویند: یک لیوان شیر، یک تخته قالی و ... ولی در تمام موارد علاوه بر این، ساختار خاص بیان عدد همیشه ثابت و تقریباً کلیشه است (دست کم در هر برش زمانی)، اجزای آن علاوه بر عدد، آن دو بخش دیگر، یعنی وابسته عددی و معدود همیشه امر مادی و ملموس‌اند که قابل اندازه‌گیری و شمارش‌اند، اما در شعر این هنجار شکسته می‌شود چیزی که در سبک هندی اساس و محور بیان

قرار می‌گیرد، تنوع بیش از حد این نوع استعمال است، آن هم در مواردی که گاه یکی از دو عامل بعد از عدد امری انتزاعی است و گاه هر دو از اموری هستند که انتزاعی‌اند و غیرقابل اندازه‌گیری» (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۶: ۴۶).

تفاوت عمده میان وابسته‌های عددی در زبان شعر و در زبان عادی این است که در زبان عادی، وابسته‌ها اندازه را به طور دقیق نشان می‌دهند؛ مثلاً در عبارت «دو بطری آب» و «سه کیلو پرتقال»، اندازه آب و وزن پرتقال به طور دقیق مشخص شده است، ولی در زبان شعر، وابسته‌ها اندازه را به طور دقیق بیان نمی‌کنند؛ مثلاً در عبارت «یک آینه دل»، «آینه» مانند «بطری و کیلو» نمی‌تواند بازگوکننده مقدار و اندازه دل باشد. این ابهام وقتی مضاعف می‌شود که وابسته و معدود هر دو انتزاعی باشد؛ مانند «صد جنون تپش». این نوع همنشینی وابسته و معدود در اشعار شاعران سبک هندی، به‌ویژه بیدل، سبب هنجارگریزی در معنی شده است.

۱-۱-۲- هنجارگریزی معنایی^۱

هنجارگریزی، عدول از قواعد حاکم بر زبان هنجار است. «انحراف از نرم (هنجارگریزی) در حوزه زبان‌شناسی، به هر نوع استفاده زبانی^۲ از کاربرد معناشناسیک تا کاربرد جمله^۳ که مناسبات عادی و متعارف زبان در آن رعایت نشود، اشاره دارد» (داد، ۱۳۸۳: ۵۴۰). هنجارگریزی به دو صورت «قاعده‌کاهی» و «قاعده‌افزایی» اتفاق می‌افتد (صفوی، ۱۳۹۱: ۶۹). قاعده‌کاهی وقتی بر روی زبان شکل می‌گیرد، منجر به ساخت شعر می‌شود و قاعده‌افزایی که افزودن قواعدی مانند موسیقی بیرونی (وزن، کناری (قافیه) و درونی (صنایع لفظی) به زبان هنجار است، نظم می‌سازد. هنجارگریزی باید دارای «خلاقیت هنری» باشد؛ یعنی انحرافی که صورت می‌گیرد، باید انگیزه هنری در آن وجود داشته باشد؛ مثلاً در جمله «من کتاب را از علی دادم»، درست است که انحراف از زبان هنجار صورت گرفته است، ولی این انحراف چون هنری نیست و فقط به ساختی غیردستوری منجر شده است، هنجارگریزی به شمار نمی‌رود.

جفری لیچ، زبان‌شناس انگلیسی، در کتاب «رویکردی زبان‌شناختی به شعر انگلیسی»، هنجارگریزی را به انواع هنجارگریزی معنایی، «واژگانی»، «نحوی»، «آوایی»، «نوشتاری»، «معنایی»، «گوشی»، «سبکی» و «زمانی» تقسیم می‌کند. در هنجارگریزی معنایی، عناصر سازنده جمله در محور همنشینی و در سطح معنا، از محدودیت‌های معنایی و قواعد حاکم بر زبان هنجار عدول کرده و زبان برجسته می‌شود. «حوزه معنی به عنوان انعطاف‌پذیرترین سطح زبان، بیش از سطوح دیگر زبان در برجسته‌سازی ادبی مورد استفاده قرار می‌گیرد» (صفوی ۱۳۹۰، ج ۱: ۵۵). هنجارگریزی در وابسته‌های خاص عددی، از نوع هنجارگریزی معنایی به شمار می‌رود؛ «مثلاً در مصرع بیدل دهلوی «به یادت سطر اشکی می‌نویسم ناله می‌خوانم»، (بیدل، ۱۳۸۵/۲)، آمدن عدد و معدود «یک سطر اشک» با هم، از لحاظ منطق معنایی زبان، ناهنجار است؛ زیرا «سطر» در زنجیره گفتار فارسی با نامه، داستان، کتاب و شعر هم‌نشین می‌شود نه با اشک» (فتوحی رودمعجنی، ۱۳۹۱: ۴۶).

۱-۱-۳- روابط معنایی

علم زبان‌شناسی به شاخه‌های گوناگونی تقسیم می‌شود. یکی از مهم‌ترین آنها «معناشناسی» است. «معنا عبارت از رابطه‌های دو جانبه‌ای است که بین تصویر ذهنی و کلمه وجود دارد» (ساغروانیان، ۱۳۶۹: ۴۰۵). زبان‌شناسان در تعریف «معناشناسی» گفته‌اند: «آن شاخه‌ای از زبان‌شناسی که به مطالعه معنای الگوهای زبانی می‌پردازد، معنی‌شناسی نام دارد» (همان، ۱۳۸۵: ۴۲۴). به عبارت دیگر، «معنی‌شناسی با مطالعه معنی به دنبال کشف چگونگی عملکرد ذهن انسان در درک معنی از طریق زبان است و در اصل بازنمودهای ذهن انسان را می‌کاود» (صفوی، ۱۳۹۳: ۲۸). این تعریف در ادبیات کمی متفاوت است. در ادبیات، «معنی‌شناسی به مواردی چون استعاره، تشبیه، تضاد، مترادف، کنایه، ایجازهای ادبی، نماد و تأویل توجه دارد» (فضیلت، ۱۳۸۵: ۶۸). یکی از حوزه‌های معنی‌شناسی در ادبیات و زبان‌شناسی، بررسی معنی واژه‌ها در محور هم‌نشینی و انواع روابط معنایی آنها با یکدیگر است. «نه تنها واژه‌ها دارای ویژگی‌های معنایی هستند، بلکه روابط معنایی گوناگونی با یکدیگر

^۱ . Semantic Deviation

برقرار می‌کنند» (آکماجین، ۱۳۷۵: ۲۸۹). انواع روابط معنایی شناخته‌شده در زبان عبارت‌اند از: روابط ابزاری، سببی، همراهی، جنسیت، نتیجه‌ای، مکانی، زمانی، منشأی، استلزام، شیوه، خویشاوندی، سازنده، وصفی و ...

۱-۱-۴- روابط معنایی وابسته و معدود

در زبان معیار برای هر معدود، وابسته عددی مختص و شناخته‌شده‌ای وجود دارد که فقط با همان معدود خود به کار می‌رود. مانند «بطری» برای آب، شیر و معدودهایی مانند اینها، در عبارت «یک بطری آب» و «یک بطری شیر»؛ اگر به جای بطری، وابسته‌هایی مانند قلاده، رأس، حلقه و ... که معدودهای خاصی دارند، به کار ببریم، رابطه بین وابسته و معدود نامفهوم و متناقض با منطق زبان خواهد شد. بین بطری و آب از نظر معنی یک ارتباط منطقی وجود دارد که باعث هم‌نشینی این دو کلمه در زنجیره زبان شده است. آب که به شکل مایع است، در داخل بطری قرار می‌گیرد. در واقع، بطری ظرفی است برای قرار گرفتن مظروف (آب) در آن. در عبارت «یک حلقه لاستیک»، اگر «حلقه» وابسته شناخته‌شده برای لاستیک به کار می‌رود، به این سبب است که خود لاستیک حلقوی شکل است و یک ارتباط معنایی منطقی بین این دو ایجاد شده است. در زبان معیار هیچ‌گاه نمی‌گویند «یک حلقه آب» یا «یک بطری لاستیک».

در زبان عادی، «عنصر ممیز [وابسته] از لحاظ معنایی با اسم همراه آن ارتباط دارد؛ به این معنی که میزها از میان واژه‌های زبان و متناسب با ویژگی‌های اسم برگزیده می‌شود؛ مثلاً «جلد» برای «کتاب»، «تن» برای «انسان»، «فنجان» برای «شیر» و «کیلو، گرم، سیر، متقال» برای همه چیزهای وزن‌شدنی. از همین رو، به همراه برخی اسم‌ها میزهای متفاوتی ممکن است به کار رود» (مشکوه‌الدینی، ۱۳۷۴: ۱۸۸). این رابطه در وابسته‌های عددی زبان شعر بیدل که ساختار پیچیده‌تری دارند، به شکل وسیع‌تر و متنوع‌تر وجود دارد.

۱-۱-۴- پیشینه پژوهش

پژوهشگرانی که در شعر بیدل به تحقیق پرداخته‌اند، بعضاً وابسته‌های خاص عددی اشعار وی را از نقطه‌نظرهای متفاوت نیز بررسی کرده‌اند. شفیع کدکنی در کتاب *شاعر آینه‌ها، وفایی و رهبان در مقاله «بررسی چند شگرد صرفی ادبی ساز زبان در اشعار بیدل دهلوی»*، کاردل ایلواری در مقاله «ساخت ترکیبات وابسته‌های عددی خاص در غزلیات بیدل» و ذاکری در مقاله «مقیاس‌های شاعرانه و سبک هندی» وابسته‌های خاص بیدل را از ابعاد گوناگون بررسی کرده‌اند. در دیگر آثاری که به تحلیل آثار بیدل پرداخته‌اند، به صورت جسته و گریخته به وابسته‌های خاص بیدل هم اشاره کرده‌اند؛ مانند کتاب‌های *نقد بیدل، فیض قدس، در خانه آفتاب* و ... در این مقاله وابسته‌های خاص اشعار بیدل، از نظر روابط معنایی موجود بین وابسته و معدود در ساختارهای چهارگانه بررسی شده است.

۲- بحث و بررسی

۱-۲- عدد + وابسته مادی + معدود مادی

در این الگو، روابط معنایی میان وابسته و معدود عبارت‌اند از:

۲-۱-۱- ظرف

در این رابطه، بین وابسته و معدود رابطه ظرف وجود دارد. گاهی وابسته ظرف است و معدود مظروف و گاهی معدود ظرف است و وابسته مظروف. به رابطه ظرف، رابطه مکانی نیز گفته می‌شود.

صد چمن لاله و گل زد قدح ناز به سنگ قمری از سرو همان گردن مینا دارد

(بیدل: ۲۱۵/۲)

صد چمن لاله و گل: چمن، محل روییدن لاله و گل است. چمن نوعی ظرف است و لاله و گل مظروف آن.

در این دریا که هر یک قطره صد دامن گهر دارد
 حباب ما به دل پیچیده صد آه اثر دارد
 (همان: ۸۲۷/۱)

صد دامن گهر: یعنی گهر به اندازه‌ای که در ده‌ها دامن (دامن زیاد) جای بگیرد.

قیامت می‌کند حسرت می‌پرس از طبع ناشادم
 که من صد دشت مجنون دارم و صد کوه فرهادم
 (همان: ۵۸۵/۲)

در این بیت دو وابسته عددی به کار رفته است. بر اساس روایات داستانی مجنون (قیس بن عامر) پس از ناکامی در عشق، در دشت و بیابان مأوا گرفت و فرهاد برای رسیدن به کام خود کوه را پناهگاه وصالش قرار داد و به کندن آن مشغول شد. به این نوع ظرف، می‌توان «ظرف تلمیحی» گفت.

زین عمارت دوانده صد شعبه
یک عجم دیر و یک عرب کعبه
 (همان: ۱۸۱/۳)

در این دو وابسته عددی، «دیر» و «کعبه» محل پرستش عجم و عرب ذکر شده است. شاعر دیر را به معنی آتشگاه و عجم را به معنی پیروان آیین زرتشتی در نظر گرفته است. اگر عرب، مجازاً به معنی سرزمین اعراب و عجم به معنی سرزمین عجم‌ها باشد، باز بین وابسته و معدود رابطه ظرف وجود دارد؛ یعنی کعبه‌ای که در سرزمین اعراب است و دیری که در سرزمین عجم‌هاست. عمارت استعاره از «دل» است.

بس که بی قدری دلیل دستگاه عالم است
 چون پر طاووس یک عالم نگین بی‌خاتم است
 (همان: ۵۵۶/۱)

یک عالم نگین: نگین، سنگ قیمتی روی انگشتری است که با توجه به نوع سنگ، رنگ‌های گوناگونی دارد. نگین در اینجا به مجاز جزء و کل به معنی نگین‌هاست و این هم خود استعاره است از «انسان‌های باقدر و ارزشمند». عدد «یک» نشان‌دهنده یکی از دو عالم (دنیا و آخرت) است که با توجه به سیاق بیت منظور شاعر دنیایی است که در آن زندگی می‌کنیم. در این بیت، نگین باید در خاتم (انگشتری) قرار بگیرد، ولی اینها در جای اصلی خود قرار ندارند. بنابراین، یک عالم نگین، یعنی نگین‌ها (انسان‌های ارزشمند) زیادی که در این عالم وجود دارند (زندگی می‌کنند) ولی در محل شایسته خود قرار ندارند.

چو عشق آمد، خیال غیر، رخت از سینه می‌بندد
 شکوه برق گرد یک جهان خاشاک بنشانند
 (همان: ۸۵۱/۱)

یک جهان خاشاک: یعنی خاشاک (ریزه چوب، علف و کاه) به اندازه زیادی که سراسر جهان را پر کند.

۲-۱-۲- تشبیه

در این نوع وابسته‌های عددی، بین وابسته و معدود رابطه تشبیه وجود دارد. «تشبیه مانده کردن چیزی است به چیزی، مشروط بر اینکه آن ماندگی مبتنی بر کذب باشد نه صدق» (شمیسا، ۱۳۷۶: ۶۷). «در میان تصاویر شعری کهن، تشبیه و تمثیل از همه پرکاربردترند؛ چراکه در توضیح و تبیین اندیشه از کارآیی بالایی برخوردارند» (فتوحی رودمعجنی، ۱۳۸۶: ۸۹) در وابسته‌های خاص عددی، گاهی وابسته مشبه است و معدود مشبه به و گاهی وابسته مشبه به است و معدود مشبه.

چیست هستی به آن همه آزار
 گل چشمی و ناز صد مژه خار
 (بیدل: ۲۶۳/۲)

صد مژه خار: شاعر در این بیت علاوه بر تشبیه کردن «هستی» به چشمی که خارهای زیادی در آن فرو رفته است، «مژه» را نیز به «خار» تشبیه کرده است. بین «چشم و خار» و عدد «یک و صد» تضاد معنایی وجود دارد و بین «چشم و مژه» و «گل و خار» تناسب معنایی آفریده شده است.

شرم اگر باشد بنای وهم هستی هیچ نیست
بی تکلف یک عرق سیلاب می باید مرا
(همان: ۴۴۴/۱)

یک عرق سیلاب: شاعر عرق را در بیشی و افزونی به سیلاب تشبیه کرده است.

کتاب پیکرم یک موج می شیرازه می خواهد
نم آبی فراهم می کند خاک پریشان را
(همان: ۴۳۴/۱)

یک موج می شیرازه: «موج می» اضافه استعاره است. می به دریایی تشبیه شده است که موج دارد. شیرازه که به معنی عطف کتاب (جزء اصلی پیونددهنده اوراق) است، به می تشبیه شده است. وجه شبه در این تشبیه، سازندگی و کامل کردن هر دو آنهاست. همان گونه که یک کتاب با شیرازه کامل می شود، موج می، یعنی مستی هم پیکره وجود شاعر را کامل می کند. در این وابسته عددی، شیرازه، ایهام تبادر دارد. این کلمه باده شیرازی را به ذهن متبادر می کند که با می تناسب دارد.

ز بیدلان مشو ایمن که تیر آه حباب
به یک نفس می گذرد از هزار جوشن موج
(همان: ۷۶۴/۱)

هزار جوشن موج: موج در برجستگی و حلقه وار بودن به جوشن تشبیه شده است.

گاه از خاک نوبهار کشد
صد گل آینه از غبار کشد
(همان: ۱۲۶/۳)

صد گل آینه: گل به آینه تشبیه شده است. همان گونه که وقتی غبار روی آینه می نشیند، با کنار زدن آن، آینه خود را نمایان می کند، گل نیز با کنار زدن غبار (مجازاً: خاک) سر بر می آورد و ظاهر می شود.

۲-۱-۳- ابزار

در این رابطه وابسته، ابزار و وسیله ای است برای انجام دادن معدود.

تا چشم باز کرده ای از خود گذشته ای
زین بحر تا کنار همین یک بغل شناست
(بیدل: ۶۹۷/۱)

یک بغل شنا: بغل، به زیر مفصل شانه و بازوی انسان یا حیوان می گویند. بغل مجازاً به معنی دست و کنار و جانب بدن، وسیله ای است برای شنا کردن.

۲-۱-۴- تضاد

در این رابطه، وابسته و معدود با یکدیگر تضاد معنایی دارند. به این نوع رابطه «سامان گریزی» می گویند. یک جمله یا یک عبارت، «هنگامی از دیدگاه زبان بی سامان است که معنای واژه های منفرد آن در تضاد با یکدیگر باشند.» (فضیلت، ۱۳۸۵: ۱۳۷).

گو بلزدد آسمان شور قیامت در نفس
از خموشی سرمه او راست صد توفان غبار
(بیدل: ۱۳۷/۱)

صد توفان غبار: بین غبار و توفان تضاد وجود دارد.

چو رنگ گل به شاخ برگ تحقیق که می پیچد
که من صد پیرهن عریان تر از پیراهن خویشم
(همان: ۵۷۹/۲)

صد پیرهن عریان تر: در این بیت، «عریان» صفت «من» است و میان پیرهن و عریانی تضاد وجود دارد.

۲-۱-۵- ایجاد و انشا

در این نوع رابطه وابسته یا معدود، به نوعی، سبب به وجود آمدن یکدیگر می شوند:

طی شد به وهم عمر چه دنیا چه آخرت
زین یک نفس تپش به کجاها زدیم پا
(بیدل: ۳۲۳/۱)

یک نفس تپش: نفس، سبب به وجود آمدن تپش و ضربان می‌شود.

تا عرق گلبرگ حسنت را یک دو شبیم آب داد
خانه خورشید رخت ناز بر سیلاب داد
(همان: ۱۷۵/۱)

یک دو شبیم آب: شبیم از قطرات ریز آب در سحرگاهان به وجود می‌آید. در این بیت، شاعر به صورت مضمیر عرق را به شبیم تشبیه کرده است.

بیاضش را ز فیض کلک تقدیر
سواد مردمی یک نقطه تحریر
(همان: ۴۲۴/۳)

یک نقطه تحریر: یعنی تحریر به اندازه یک نقطه. تحریر در اینجا مجازاً به معنی «نوشته» است. یک نوشته، در عمل از نقطه (به هم پیوستن نقطه‌ها) به وجود می‌آید.

به نیم گردش آن چشم فتنه رنگ شراب
شکست بر سر من شیشه صد فرنگ شراب
(همان: ۴۹۶/۱)

صد فرنگ شراب: فرنگ (فرانسه) مجازاً به معنی اروپاییان است. در دوره صفویه کالاهای فرنگی از جمله شراب وارد مناطقی از آسیا شد و شراب فرنگ در ادبیات این دوره انعکاس یافت. صد فرنگ شراب، یعنی شراب‌هایی که محصول فرنگ است و اروپاییان آنها را تولید کرده‌اند.

طلبه بسست از شمامه عطار
یک ختن نافه کوچه و بازار
(همان: ۱۸۵/۳)

یک ختن نافه: نافه ماده‌ای خوشبو است که از ناف آهوی ختن به دست می‌آید. ختن از قدیم به تولید نافه مشهور بوده است. اگر ختن مجازاً به معنی آهوی ختن باشد، باز میان وابسته و معدود رابطه ایجاد وجود دارد.

۲-۱-۶- زمان

در این نوع وابسته عددی، بین وابسته و معدود رابطه زمان وجود دارد؛ گاهی وابسته زمان معدود را نشان می‌دهد و گاهی معدود زمان برای وابسته است:

گریبان چاکایی دارند مشتاقان دیدارت
که گر اشکی به بار آرد، صد توفان سحر ریزد
(بیدل: ۸۸۲/۱)

صد توفان سحر: توفان در این وابسته به صورت مضمیر مشابه به اشک واقع شده است. اشک مانند توفانی است که سحرگاهان از چشم مشتاقان جاری می‌شود.

گر حرف غنچه تو عروج بهار نیست
چندین سحر تبسم گل نردبان کیست؟
(همان: ۵۳۵/۱)

چندین سحر تبسم گل: تبسم گل، استعاره مکنیه از شکفتن گل است. گل هنگام صبح می‌شکفت.

که یک کوچه زین ره به پایان برد
(همان: ۷۹۵/۳)

صد سحر جیب مژگان دریدن: جیب مژگان اضافه استعاری است. شاعر برای مژگان گریبانی فرض کرده است که دریده می‌شود. هنگام راز و نیاز در سحرگاهان، نگاه (مجازاً: چشم) بی تاب می‌کند و اشک فراوان می‌ریزد و مژگان را پر از اشک می‌کند.

۲-۱-۷-لازمیت

در این رابطه، وابسته و معدود لازم و ملزوم یکدیگرند؛ یعنی وجود یکی، با وجود دیگری معنی پیدا می‌کند. به مقصد برد شور یک جرس صد کاروان محمل مباحث از ناله غافل گر همه بی‌درد برخیزد (بیدل: ۸۲۵/۱)

صد کاروان محمل: کاروان دسته‌ای از مسافران و سوداگران است که با اسب، شتر و قاطر برای مقاصد به سفر می‌روند. بودن محمل (کجاوه‌ای که بر آن بار بزنند یا سوار بشوند) از وسائل ضروری و ملزومات کاروان است.

اثرهای تعلق نیست مانع وحشت ما را قفس تا ناله دامن برزند صد رنگ چین دارد (همان: ۸۵۴/۱)

صد رنگ چین: چین، مجازاً به معنای نگارستان چین است. در ادب فارسی، نگارستان چین جایی پر از تصاویر و نقوش بدیع و رنگارنگ است.

۲-۱-۸-نوع

در این رابطه، وابسته به معنی «نوع» است و تعدد معدود را نشان می‌دهد.

به کنه مطلب عجزم کسی چه پردازد لب خموش طلسم هزار رنگ صداست (بیدل: ۷۳۴/۱)

هزار رنگ صدا: یعنی هزار نوع صدا، صداهای زیاد متعدد و گوناگون.

۲-۲-عدد + وابسته‌ی مادی + معدود انتزاعی

در این ساختار وابسته مادی و محسوس، ولی معدود انتزاعی است. انواع روابط معنایی در این ساختار عبارت‌اند از:

۲-۲-۱-ظرف

در آن ساعت که حکم ایزدی داشت به نیل قهر قبض یک جهان روح (بیدل: ۲۹۰/۱)

یک جهان روح: یعنی روح به اندازه‌ای که سراسر جهان را پر می‌کند. روح در اینجا مظهر جهان است.

ای قیامت صبح‌خیز لعل خندان شما شور صد صحرا جنون گرد نمکدان شما (همان: ۳۴۱/۱)

صد صحرا جنون: جنون به معنی دیوانگی و شیفتگی است. در اغلب اشعار بیدل به معنی «عشق» به کار رفته است. اگر کسی به عشقی دچار شود که عقل را از تمیز باز دارد، به سان دیوانگان سر به صحرا و بیابان می‌گذارد. مانند قیس بن عامر که مجنون شد و در بیابان عمر سپری کرد.

وقتی وابسته مادی و معدود انتزاعی است، گاهی بین این دو رابطه «ظرف استعاری» وجود دارد. «رابطه معنایی استعاری، یکی از شیوه‌های دگرگونی معناست» (فضیلت، ۱۳۸۵: ۱۵). در این رابطه، معدود به یک چیزی تشبیه می‌شود که در وابسته قرار می‌گیرد:

در این محفل ز یک مینا بضاعت به چندین نغمه قلقل می‌توان کرد. (بیدل: ۸۰۵/۱)

یک مینا بضاعت: بضاعت و توان به باده‌ای تشبیه شده است که در مینا و جام شراب قرار دارد. بین بضاعت و مینا رابطه ظرف استعاری وجود دارد.

بیدل از مشت غبار حسرت‌آلودم می‌پرس یک بیابان خارخارم، یک نیستان ناله‌ام (همان: ۴۱۴/۲)

یک بیابان خارخار: خارخار، به معنی اضطراب و آشفتگی است. این کلمه به گیاه و رویدنی‌ای تشبیه شده است که در بیابان وجود دارد. این رابطه نیز ظرف استعاره است. «خار خار» کلمه «خار» را به ذهن متبادر می‌کند که در بیابان می‌روید.

۲-۲-۲- تشبیه

در این رابطه، معدود گاهی مشبه است، گاهی مشبه‌به و گاهی وجه شبه. وابسته هم در جایگاه مشبه یا مشبه‌به به کار می‌رود.

پیش است به هر گامت صد مرحله نومیدی دنیا نفسی دارد آماده عقباهها
(بیدل: ۳۷۵/۱)

صد مرحله نومیدی: مرحله به معنی مکان رحل انداختن و اقامت کردن است. در اینجا به معنی منزل و مقامی است که در بین راه وجود داشته و در طول سفر مدتی در آنجا می‌مانند. ناامیدی به منزل‌های بی‌شماری تشبیه شده است که در راه وجود دارند و در هر گام و حرکتی به‌ناچار باید با آن روبرو شد.

ز یک تخم شرر صد کشت عبرت کرده‌ام
خرمن
از این مزرع درودن می‌دمد پیش از دمیدن‌ها
(همان: ۳۸۳/۱)

صد کشت عبرت: عبرت به کشتی تشبیه شده است که جمع‌کردنی است.

هزار آینه توفان حیرت است اینجا که چشم سوی تو داریم و هیچ سوی تو نیست
(همان: ۵۸۱/۱)

هزار آینه توفان حیرت: توفان حیرت، اضافه تشبیهی است. شاعر حیرت را در تلاطم کردن آدمی به توفان تشبیه کرده است. آینه مشبه‌به حیرت قرار گرفته است. در حیرت آدمی مبهوت می‌ماند و چشم‌ها باز و به یک جا خیره می‌شوند. آینه تداعی‌گر حیرت است. آینه سراسر چشم است؛ چشمی که همیشه باز و گشاده است و این به بهترین شکل محسوس حیرت آدمی را معجم می‌کند. در اغلب اشعار بیدل، آینه مشبه‌به یا نماد حیرت قرار گرفته است.

بر نیم درم حاجت صد فاتحه باید خواند هر جا در جودی بود شد مرقد مدفون‌ها
(همان: ۴۰۶/۱)

نیم درم حاجت: حاجت در کمی کم‌ارزش بودن به درم تشبیه شده است.

در بعضی از وابسته‌های عددی، معدود وجه شبه است:

دل ز ضبط گریه چندین شعله توفان می‌کند تا سر این چشمه می‌بندم جنون می‌گردد آب
(همان: ۵۱۴/۱)

چندین شعله توفان کردن: «دل» به صورت مضمر به «شعله» تشبیه شده است. وجه شبه آنها «توفان کردن» است. وجه شبه در رابطه با دل به معنی آشفته و پریشان شدن و در رابطه با شعله به معنی شرریار شدن آن است.

داغم از اوج و حضیض دستگاه انفعال بر فلک هم یک عرق‌وار اخترم گل کرد و ریخت
(همان: ۶۴۱/۱)

یک عرق‌وار گل کردن و ریختن: در این وابسته عددی، «عرق» مشبه‌به، «اختر» مشبه و «گل کردن و ریختن» وجه شبه است. وجه شبه در ارتباط با عرق، به معنی ایجاد شدن در پیشانی و سرازیر شدن آن است و در ارتباط با اختر به معنی منور و سرخ‌رنگ شدن و از بین رفتن آن است.

هر خار و گل آیینۀ تعظیم بهار است ای کوفته خواب گران یک مژه برخیز
(همان: ۲۸۷/۲)

یک مژه برخیز: یعنی تو مانند مژه برخیز. برخاستن وجه شبه این تشبیه است که در رابطه با مژه به معنی باز و گشوده شدن آن است و در رابطه با تو، به معنی از خواب غفلت برخاستن و به خود آمدن است.

۲-۲-۳- ابزار

دیده و دل یک قلم فال تماشا زدند کرد هوا مرتفع غنچه و گل را حجاب
(بیدل: ۱۰۸/۱)

یک قلم فال زدن: بعضی از فال‌ها و طالع‌بینی‌ها با قلم و خط انجام می‌شده است. فال تماشا یعنی فال برای تماشا کردن.

چو بیدل توان از دو عالم گذشت اگر یک قدم جهد مردانه‌ای است
(همان: ۷۳۸/۱)

یک قدم جهد مردانه: یعنی جهد مردانه به اندازه یک قدم؛ قدم و پا وسیله‌ای است برای جهد و تلاش کردن.

۲-۲-۴- ایجاد

غرور بتکده‌ها کرده در دماغ احداث امل فکنده به گردن هزار چین رفتار
(بیدل: ۱۳۴/۱)

هزار چین رفتار: رفتار، به معنی سعی و تلاش‌های زیادی که همراه با حرص است. رفتارها و تلاش‌ها، با گذر عمر آدمی، سبب به وجود آمدن چین و چروک در گردن می‌شود.

۲-۲-۵- زمان

صد صبح نمک بر جگر خسته ما بست آن غنچه نشکسته نمکدان تغافل
(بیدل: ۳۹۹/۲)

صد صبح نمک بر جگر بستن: نمک بر جگر بستن (زدن) کنایه از به درد آوردن و افزودن درد است. در این بیت، تغافل به نمکدانی تشبیه شده است که نمک داخل آن به جگر زده می‌شود و آن را می‌سوزاند. سحرگاهان، وقت نیایش، تقرب و آگاهی است، ولی شاعر از غفلت در این وقت شکوه سر می‌دهد.

۲-۲-۶- لازمیت

دام یک عالم تعلق گشت حیرانی مرا عاقبت کرد این در واکرده زندانی مرا
(بیدل: ۴۰۳/۱)

یک عالم تعلق: یعنی تعلق به اندازه یک دنیا. از خصوصیات بارز دنیا تعلق و وابستگی به آن است که عرفا را خون به دل کرده است.

محیط از جنبش هر قطره صد توفان جنون دارد شکست رنگ امکان بود اگر یک دل تپید اینجا
(همان: ۳۶۴/۱)

صد توفان جنون: جنون در اینجا مجازاً به معنی آشفتگی و تلاطم است که از ویژگی‌های توفانی است که در دریا روی می‌دهد.

صبح شکفتن ز بس عقده دل‌ها گشود غنچه چو شبنم نیافت نیم گره پیچ و تاب
(همان: ۱۰۸/۱)

نیم گره پیچ و تاب: به معنی شکن و گردش یک چیزی به دور خود است که در اینجا از ویژگی‌ها و ملزومات گره ذکر شده است. گره هم می‌تواند در ریسمان و طناب باشد و هم در درخت و امثال اینها. همچنین در این وابسته عددی، غنچه به گره تشبیه شده است که باز شده و بدون پیچ و تاب است.

از مذاق ناز اگر غافل نباشد کام شوق می‌توان صد بوسه لذت بردن از دشنام‌ها
(همان: ۳۷۳/۱)

صد بوسه لذت: لذت بردن از ویژگی‌های جدانشدنی بوسه است.

۲-۲-۷- وصفی

در این نوع رابطه، وابسته و معدود با یکدیگر رابطهٔ وصفی دارند. وابسته در جایگاه موصوف و معدود در جایگاه صفت قرار می‌گیرد:

چرخ و صد فتنه کمین‌پرور دور مه و سال خاک صد زلزله توفانگر آشوب و ملال
(بیدل: ۲۰۸/۱)

صد زلزله توفانگر: توفانگر که به معنی نابودکننده است، برای زلزله صفت واقع شده است.

جز مکر در طبیعت زهاد شهر نیست این گربه‌طینتان همه یک چشم اورق‌اند
(همان: ۷۰/۲)

یک چشم اورق: اورق صفت چشم و به معنی خاکسترگونه و کبود است.

گاهی این رابطهٔ وصفی همراه با تشبیه است. در این نوع رابطه، وابسته مشبه‌به و معدود صفت است:

این صدف‌ها یک قلم بی‌گوهرند عالمی دل دارد اما دل کجاست
(بیدل: ۶۵۸/۱)

یک قلم بی‌گوهر: در این بیت، «صدف» مشبه، «قلم» مشبه‌به و «بی‌گوهر» صفت هر دو است. باید یادآوری کرد که در قدیم قلم را به گوهر می‌آراستند.

۲-۲-۸- نوع

در این رابطه، وابسته کلمهٔ «رنگ» و به معنی «نوع» است. این نوع کاربرد معنی از شیوه‌های دگردیسی مصداق به مفهوم است. «ممکن است معنای واژه‌ای با گذشت زمان از میان برود و واژه‌ای دیگر، بار آن معنا را به دوش بکشد.» (فضیلت، ۱۳۸۵: ۱۵).

صد رنگ آه حسرت پیچیده‌ایم در دل این ناز و آن نیاز است از ما به پای مطرب
(بیدل: ۴۹۰/۱)

صد رنگ آه حسرت: یعنی صد نوع آه حسرت، آه‌هایی که بر اثر حسرت‌های گوناگونی در دل ایجاد می‌شود.

همانا زرپرستی می‌پرستی است که منعم سرخوش صد رنگ مستی است
(همان: ۵۵۳/۳)

صد رنگ مستی: یعنی صد نوع مستی.

۲-۳- عدد + وابسته انتزاعی + معدود مادی

وابسته‌های عددی در این ساختار، نسبت به ساختارهای دیگر، بسامد خیلی اندکی دارد. با این حال، میان وابسته و معدود چند رابطه معنایی وجود دارد که عبارت‌اند از:

۲-۳-۱- تشبیه

در این رابطه، وابسته همواره «مشبه» و معدود «مشبه‌به» است.

واپسی زین کاروان چندین ندامت بار داشت هر که رفت از پیش خاکش بر سر ما ریختند
(بیدل: ۸۶۸/۱)

چندین ندامت بار: «ندامت» مشبه و «بار» مشبه به است. «واپسی» به معنی «واماندگی و عقب ماندگی» است. واماندگی از کاروان سبب شده است بار ندامت همراه با شاعر بماند و او ناگزیر از تحمل آن است.

۲-۳-۲ ایجاد

در این نوع رابطه، معدود به وجود آورنده وابسته است.

رسایی ساغر صد نشئه مل داشت
پریشانی دماغ بوی گل داشت
(بیدل: ۴۱۳/۳)

صد نشئه مل: نشئه حالت سرور و فرحی است که از خوردن مسکرات به وجود می آید. مل (شراب انگوری) ایجادکننده نشئه در شخص باده خوار است.

به چشم اعتبار بی خودی عمری جنون کردم
کنون چون اشک یک افتادگی زنجیر می خواهم
(همان: ۵۶۱/۲)

یک افتادگی زنجیر: زنجیر (بسته شدن به زنجیر) سبب افتادگی، عجز و انکسار می شود. در مصراع اول شاعر به عمر خود اعتماد می کرده و سرمست آن بوده است. در مصراع دوم با حالت آگاهی، زنجیر (مجازاً: ریاضت) می طلبد تا با انکسار، از اعتماد به عمر پرهیز کند.

جای آن دارد که از هر قطره توفان بردم
وز دل هر ذره جوشد صد قیامت زار گل
(همان: ۱۴۹/۱)

صد قیامت زار گل: قیامت در اینجا مجازاً به معنی شور و غوغا به کار رفته است. «زار» پسوند مکان است که در اینجا به صورت تجریدی مفهوم یک مکان انتزاعی را در بردارد؛ مکانی که در ضمیر انسان جای می گیرد. «قیامت زار» یعنی شور و هیجان زیادی که آدمی تجربه می کند. مجموعه ای از گل های رنگارنگ و زیبا وقتی در یک محوطه قرار می گیرند، حالتی از هیجان در انسان ایجاد می کنند و آدمی از مشاهده آنها از خود بی خود می شود، گویی که قیامت رخ داده و انسان را مدهوش کرده است. در مصراع دوم شاعر می خواهد که از دل هر ذره این دنیای خاکی گل هایی سر بر آورند که سبب ایجاد وجد و شور و حال گردند.

۲-۳-۳ زمان

در این رابطه، وابسته زمان برای معدود حساب می شود:
دماند از دل یک دانه صد بهار چمن
نگاشت از خط یک نقطه صد هزار کتاب
(بیدل: ۱۸۰/۱)

صد بهار چمن: بهار، فصل رویش دوباره چمن و گل هاست.

یک لحظه حباب آیینۀ ناز محیط است
بر بیدل ما رحم نمایند برایش
(همان: ۳۳۴/۲)

یک لحظه حباب: حباب از زمان به وجود آمدن تا فنا و نابودی عمر زیادی طی نمی کند. در این وابسته عددی، حباب به آیینۀ نازی تشبیه شده است که وجود آن لحظه ای و به مدت زمان اندک است.

۲-۳-۴-۴-۴ لازمیت

جز یک تپش سپندم چیزی نداشت بیدل
آتش زدم به هستی کاین عقده باز کردم
(بیدل: ۴۹۸/۲)

یک تپش سپند: سپند یا اسفند وقتی روی آتش قرار می گیرد، به تپش و جنبش می افتد و بالا و پایین می پرد. تپش و جنبش از ملزومات سپند است.

۲-۴- عدد + وابسته‌ی انتزاعی + معدود انتزاعی

در این ساختار، وابسته و معدود هر دو انتزاعی و روابط میان آنها اندکی پیچیده‌تر است. انواع روابط معنایی در این ساختار عبارت است از:

۲-۴-۱- تشبیه

در این رابطه، وابسته «مشبه‌به» و معدود «مشبه» است و گاهی هم وابسته «مشبه‌به» و معدود «وجه شبه» است.

خم تسلیم صد جنون آمال یک سر زانو و هزار خیال

(بیدل: ۱۹۳/۳)

صد جنون آمال: آمال و آرزوهایی که هنگام مراقبه شخص را به خود مشغول می‌کند، به جنون تشبیه شده است.

در جهان یک گوش بر آهنگ ساز درد نیست صد قیامت شور دل زیر زبان دزدیده‌ام

(همان: ۵۷۲/۲)

صد قیامت شور دل: شور دل (شور و اشتیاق) به قیامت تشبیه شده است که شخص را از خود بی‌خود می‌کند.

خم هر سطر سنبل صد جنون آشفستگی دارد در این گلشن مگر واکرده‌ای طومار گیسویی

(همان: ۷۹۸/۲)

صد جنون آشفستگی: سنبل در اینجا استعاره از گیسوست. گیسو به جنون تشبیه شده است و آشفستگی وجه شبه این دو است. آشفستگی در رابطه با جنون به معنی آشوب، فتنه و جنب و جوش است که همراه با جنون است و در رابطه با گیسو به معنی پراکنده شدن آن است.

۲-۴-۲- لازمیت

در این محیط که هر قطره صد جنون تپش شناخت موج گهر قیمت وقار نفس

(همان: ۳۰۲/۲)

دارد

صد جنون تپش: تپش به معنی بی‌قراری و جنبش و ناآرامی از ویژگی‌های جنون و دیوانگی است.

صد خلد حلاوت پی پرواز هوس رفت شیرینی جانم همه در راه مگس ریخت

(همان: ۵۲۲/۱)

صد خلد حلاوت: خلد به معنی «بهشت» و حلاوت به معنی «لذت» است. لذت بردن از بهشت از ویژگی‌های جدایی‌ناپذیر آن است.

کنون کز پرده رنگم به چندین جلوه عریانی چه مقدار آن قبای ناز تنگ آمد بر اندامت

(همان: ۶۶۲/۱)

چندین جلوه عریانی: جلوه به معنی تجلی و ظاهر شدن است. عریانی هم به معنی برهنگی و لخت بودن است. لازمه معنایی عریانی آشکار شدن و جلوه است. عریانی، یعنی آشکار شدن، از ویژگی‌های ذاتی جلوه است. در این بیت، پرده رنگ کنایه از هستی و تعلقات است. در مصراع دوم، قبای ناز کنایه از «جلوه» است. بین پرده و جلوه و عریانی رابطه‌ی تضاد وجود دارد.

۲-۴-۳- تضاد

سپند مجمر هستی ندارد آن همه طاقت نیاز حوصله کن یک تپش درنگ برون آ

(بیدل: ۳۲۰/۱)

یک تپش درنگ: تپش با درنگ تضاد دارد.

بسته‌ای احرام صد عقبی امل اما چه سود
فرصت نگذشته‌ات پیش از گذشتن‌ها گذشت
(همان: ۵۷۸/۱)

صد عقبی امل: یعنی امل و آرزوهای دراز به طول صد عقبی. امل و آرزوپروری از صفات انسان در این دنیای مادی است که با عقبی و جهان پس از دنیای آرزوها تضاد دارد.

گذشته‌ام به شتابی ز خود که نتوانم
به صد هزار قیامت درنگ برگردید
(همان: ۲۴/۲)

صد هزار قیامت درنگ: لازمه معنایی قیامت بی‌قراری و جنب‌وجوش است که با درنگ و ایستادن تضاد دارد.

۲-۴-۴- ابزار

یک لغزش پا جاده توفیق طلب کن
از زحمت چندین ره و فرسنگ برون آ
(بیدل: ۳۲۰/۱)

یک لغزش پا جاده توفیق: لغزش پا به معنی واماندگی، عجز و قصور است. جاده توفیق اضافه تشبیهی است؛ توفیق الهی به یک جاده تشبیه شده است. عجز، قصور و لغزش وسیله‌ای است برای به دست آوردن توفیقات خداوندی.

۲-۴-۵- زمان

در این رابطه، وابسته زمان برای معدود است.

تکلمش طرب‌آهنگ صد بهار حضور
تسشم چمن اقبال صد هزار سحر
(بیدل: ۲۹۸/۱)

صد بهار حضور: حضور به معنی حاضر شدن و جمع شدن به‌ویژه در یک مکان است. شاعر در این بیت تکلم و سخن ممدوح را به آهنگ شادی بخش تشبیه کرده است، آهنگی که در انجمن و جمع (حضور) در بهار نشاط‌انگیز نواخته می‌شود.

۲-۴-۶- وصفی

در این رابطه، «وابسته» موصوف و مشبه‌به است و «معدود» صفت و وجه شبه.

خجالت صد قیامت صعبت‌تر از مرگ می‌باشد
جدا از آستانت مردنم این بس که جان دارم
(بیدل: ۴۴۴/۲)

صد قیامت صعبت‌تر: در این بیت «خجالت» مشبه است و «قیامت» مشبه‌به. «صعبت‌تر» که معدود است، صفت و وجه شبه «خجالت و قیامت» واقع شده است.

همچو عنقا بی‌نیاز عرض ایجادیم ما
یعنی آن سوی جهان یک عالم آبادیم ما
(همان: ۴۸۵/۱)

یک عالم آباد: منظور از عالم در اینجا سرای آخرت (بهشت) است. شاعر خود را به عالم دیگر تشبیه می‌کند که آباد، کامل و بی‌نقص است.

۲-۴-۷- ایجاد

پرو بال نظر در مردمک سوخت
چو خط در نقطه با صد داغ شک سوخت
(بیدل: ۵۰۷/۳)

صد داغ شک: شک و تردید به‌وجودآورنده داغ (رنج و عذاب) در انسان است.

صد جنون مستی است در خاک خرابیات غرض
حلقه بر درها زدن ما را خط پیمانانه کرد
(همان: ۳۱/۲)

صد جنون مستی: جنون به معنی دور شدن آدمی از خرد و قوه تمییز است. مستی سبب زایل شدن عقل می‌شود.

۲-۴-۸- همراهی و معیت

سایل به کف اهل کرم گر به غلط هم چشمی بگشاید لب صد رنگ سؤال است
(بیدل: ۶۲۸/۱)

صد رنگ سؤال: رنگ در اینجا به معنی «حیله و نیرنگ» است. سؤال سائل از اهل کرم همراه با نیرنگ است.
برق رم فرصت سر و برگ طلبم سوخت صد ناله تمنا نفس بازپسین شد
(همان: ۱۱۱/۲)

صد ناله تمنا: یعنی تمنا، خواست و آرزویی که همراه با ناله و تضرع است.

نتیجه

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در محور همنشینی زبان اشعار بیدل دهلوی میان وابسته‌های خاص عددی و معدود، در ساختارهای چهارگانه، انواع روابط معنایی وجود دارد. روابط معنایی در ساختار «عدد، وابسته مادی و معدود مادی»، عبارت است از: «ظرف»، «تشبیه»، «تضاد»، «لازمیت»، «ابزار»، «زمان»، «نوع»، «ایجاد». در ساختار «عدد، وابسته مادی و معدود انتزاعی»، این روابط وجود دارد: «ظرف»، «ظرف استعاری»، «تشبیه»، «ابزار»، «زمان»، «نوع»، «ایجاد»، «وصفی». ساختار «عدد، وابسته انتزاعی و معدود انتزاعی» که روابط دیریاب و پیچیده‌ای دارد، دارای روابط معنایی «تشبیه»، «تضاد»، «لازمیت»، «ابزار»، «زمان»، «ایجاد»، «وصف» و «همراهی» است. در ساختار «عدد، وابسته انتزاعی و معدود مادی»، این روابط وجود دارد: «تشبیه»، «لازمیت»، «زمان» و «ایجاد». بعضی از وابسته‌ها در ارتباط با معدود، روابط معنایی بلاغی دارند؛ یعنی این روابط از نظر ادبیات (بلاغت) توجیه‌شدنی هستند، نه از نظر زبان‌شناسی؛ مانند رابطه تشبیهی و رابطه استعاری. این پژوهش نیز بیانگر این است که بیدل دهلوی به صورت آزاد و دلخواهانه هر وابسته‌ای را با معدود به کار نبرده است. در وابسته‌های عددی مانند «یک بیابان جنون»، «یک آینه حیرت» و «یک سجده جبین» و ... شاعر عامدانه و از روی آگاهی، برای ایجاد تخیل بیشتر و بیان اندیشه‌ای خاص، وابسته‌ها را انتخاب کرده است.

منابع

۱. آرزو، عبدالغفور (۱۳۸۷). در خانه آفتاب، سیری در احوال و آثار بیدل، تهران: سوره مهر.
۲. آکماجین، آندریین و دیگران (۱۳۷۵). زبان‌شناسی (درآمدی بر زبان و ارتباط)، ترجمه خسرو غلامعلی‌زاده، کرمانشاه: دانشگاه رازی.
۳. بیدل دهلوی، عبدالقادر (۱۳۶۶). کلیات بیدل، ۳ جلد، به تصحیح: اکبر بهداروند و پرویز عباسی داکانی، ج ۱، تهران: الهام.
۴. حبیب، اسدالله (۱۳۹۳). واژه‌نامه شعر بیدل، به اهتمام سید مهدی طباطبایی، تهران: سوره مهر.
۵. حسن پور آلاشتی، حسین (۱۳۸۴). طرز تازه، سبک‌شناسی غزل سبک هندی، تهران: سخن.
۶. خلیلی، خلیل‌الله (۱۳۸۳). فیض قدس، تهران: الهدی.
۷. داد، سیما (۱۳۸۳). فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران: مروارید.
۸. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۴۵). لغت‌نامه، تهران: دانشگاه تهران.
۹. ذاکری، احمد (۱۳۸۴). مقیاس‌های شاعرانه و سبک هندی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال ۴۸، زمستان

۸۴، شماره ۱۹۷.

۱۰. ساغروانیان، سیدجلیل (۱۳۶۹). فرهنگ اصطلاحات زبان‌شناسی، مشهد: نما.
۱۱. سلجوقی، صلاح‌الدین (۱۳۸۰). نقد بیدل، تهران: عرفان.
۱۲. شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۶۶). شاعر آینه‌ها (بررسی سبک هندی و شعر بیدل)، تهران: آگاه.
۱۳. شمیسا، سیروس (۱۳۷۶). بیان، تهران: فردوسی.
۱۴. صفوی، کورش (۱۳۹۰). از زبان‌شناسی به ادبیات، ج ۱ و ۲، تهران: سوره مهر.
۱۵. _____ (۱۳۹۱). آشنایی با زبان‌شناسی در مطالعات ادب فارسی، تهران: علمی.
۱۶. _____ (۱۳۹۳). درآمدی بر معنی‌شناسی، تهران: سوره مهر.
۱۷. فتوحی رودمعجنی، محمود (۱۳۹۱). سبک‌شناسی؛ نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، تهران: سخن.
۱۸. _____ (۱۳۸۶). بلاغت تصویر، تهران: سخن.
۱۹. فضیلت، محمود (۱۳۸۵). معناشناسی و معانی در زبان و ادبیات، کرمانشاه: دانشگاه رازی.
۲۰. کاردل ایلواری، رقیه (۱۳۹۰). «ساخت ترکیبات وابسته‌های عددی خاص در غزلیات بیدل»، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال چهارم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۰.
۲۱. مشکوه‌الدینی، مهدی (۱۳۷۴). دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد.
۲۲. نشاط، سید محمود (۱۳۵۹). شمار و مقدار در زبان فارسی، تهران: دانشگاه تهران.
۲۳. وفایی، عباسعلی، سیده کوثر، رهبان (۱۳۸۹). «بررسی چند شگرد صرفی ادبی‌ساز زبان در سروده‌های بیدل دهلوی»، فصلنامه زبان و ادب پارسی، شماره ۴۳، بهار ۱۳۸۹.